

EÖRSI ISTVÁN

A NORMALITÁSRÓL

Ha a gyermek sóvár szeme néz,
azt látja: apja háza kész;
s midőn először hall füle,
anyanyelvét fogadja be;
ha vele történt valami,
másokról mesélnek neki,
míg felnő, körülnevelik,
és mindent készen lel meg itt;
ezt dicsérik, az példaképe,
s valaki ő is lenne végre,
alkotna, hatna, szeretne, de
megírták már, hogyan tegye,
sőt, ami rosszabb, ki is nyomták;
az ifjú embert földre nyomják,
s végül belátja: ő maga
se más, mint más másolata.

(Goethe: Ha a gyermek sóvár szeme néz!)

A konszolidált társadalmak támasza és talpköve a normális ember. Intézményrendszerük – kiváltképpen a nevelési, jogszolgáltatási és tömegkommunikációs intézmények – legfontosabb célja a normális

személyiség és magatartásmód kialakítása és védelme.

A normális ember szemében a valóság: készáru, amelyet – eszi, nem eszi, nem kap mást – el kell fogadnia. Nem veheti tudomásul, hogy szerkezetileg és megjelenési formájában egyaránt tele van ésszerűtlen és képtelen elemekkel. A kisgyereket fehér térdzokniban játszani viszik a homokozóba. A fehér zokni a játék hevében bepiszkolódik a homoktól. A kisgyereket megszidják, esetleg el is páholják ezért. A kisgyerek ugyanis megsértette a normális emberek egyik alapelvét. Ez így hangzik: a fehér térdzokni legyen fehér. Vagy általánosabb megfogalmazásban: ruházatunk legyen tiszta. Még általánosabban: a tisztaság fél egészség. A térdzokni fehérsége azonban nem egyeztethető össze a homokozóval és a játékkal. Csakhogy a normális szemlélet nem ismerheti el az ellentétek hatalmát. Ha egy kisgyerek megkérdezné, hogy miért fehér zokniban vitték játszani a homokozóba, újabb alapelveket sértene meg: „A gyerek ne feleljen”; „Nem beszélünk vissza”. És: „Rendes öltözékben megyünk az emberek közé.” Példaképet is állítanának elé: „Nézd a Jenőket, ő is fehér zokniban van, mégis tud vigyázni.” A kisgyerek odanézne, és meglátná Jenőket, a pozitív hőst, amint a homokozó közepén áll és vigyáz.

Normálisnak tehát azt a gyereket nevezzük, aki lemond a homokozó és a fehér térdzokni összeegyeztethetlenségének vizsgálatáról. Ebben az esetben viszont le kell mondania a játékról is; ha nem teszi, akkor tovább játszhat ugyan, de csak a büntetés árnyékában és büntudatosan. A normális

ember előállításának egyik leghatékonyabb pedagógiai emeltyűje a büntudat. A gyerekeknek szégyenkeznie kell, ahányszor ki akar bújni a normák kálitkájából, amelybe beleszületett. Ha például bepísil, tilos arra gondolnia, hogy a papa és a mama is bepísil annak idején; csupán az járhat az eszében, hogy jelenleg nem pisilnek be, valósággal megtestesítik a be-nem-pisilést mint normát. E norma megsértése mondhatatlanul szégyenletes és büntetendő, ahogy általában szégyenletesek és titkolandók a test folyamatai. De szégyenletes az is, ha a gyerek másban leli örömét, mint a többség. Ha például huzamosabb ideig elszórakoztatja a sirályok repülése, vagy belefeledkezik a hullámok és fák látványába, ráfoghathják, hogy magánakvaló. Ha bevágja a madarak emésztésével kapcsolatos iskolai tudnivalókat, akkor szorgalmas, ha azonban boldog belefeledkezéssel szemléli életüket, akkor tunyának minősül. Arra kényszerül tehát, hogy szégyellje és alacsonyabbrendűnek tartsa örömeit a többiek örömeinél.

Normális személyiség csak úgy tenyészthető ki, ha élvezeteit és örömeit szigorú normákhoz kötik. Ezek a normák olykor ellentétben állnak az ember eredendő hajlamaival és ösztöneivel, és ezért csak szívós munkával juttathatók érvényre. Bizonyos korok és intézmények még a fajfenntartás ösztönét is alávetnék tőle idegen, ideológiai fogantatású előírásoknak, melyek megszabják, hogy mely feltételek mellett és milyen módon, mely szervek milyen érintkezése folytán élhető ki mérsékeltebb önváddal ez a különben bűnös ösztön. Bizonyos korokban az élvezet és az életöröm minden fajtájára a

gyanú árnya hullt. Ebből a csonkításból mintha ki-
lálalóban lennénk, mások viszont még fenyegető-
ben lépik át küszöbünket.

Az időtöltés központi irányításának kibontako-
zására és ennek következményeire gondolok. Olva-
som: Amerikában hétköznapi átlagosan három
órát, hétvégén három és felet töltenek tévé előtt az
állampolgárok. Nálunk is hasonló lehet a helyzet.
A szórakozásnak nemcsak a normái irányítottak,
hanem szorosán vett tartalma is. A ruhadivattól a
női mosolyokig, az erkölcsi oktatástól a politikai
reagálásig mindent központilag szabnak meg és
szállítanak házhoz. Egy középclassár bal lába vagy
egy lilomtipró viselt dolgai országos témákká vál-
nak, miközben az országos témák specializált szak-
értők és hivatalnokok párnázott ajtóit mögött dől-
nek el. Már az is abnormisnak számít, aki Chaplin
vagy Fellini kedvéért egy távolabbi moziba zárán-
dokol – a normális ember inkább azt nézi, amit
négy fala között szolgálnak fel neki. A tévé – az új-
ságokkal és a rádióval karöltve – kétségkívül hasz-
nos ismereteken kívül olyan normákat sulykol be-
lé, amelyek a kritika gyöngéd sóhajától is kártya-
várként omlának össze. Ilyen normák például: a
pénz korlátlan tisztelete; a törvények tisztelete,
függetlenül ezek tartalmától; a felsőbbbbség automa-
tikus tisztelete.

Mondanom sem kéne: amíg árutermelő társada-
lom dúl, addig minden örömei nélkülözhetetlen
feltétele a pénz. De a normális ember a pénzt ön-
értéknek fogja fel. Feltétlenül abnormálisnak szá-
mít, aki rokonszenvesebb munkatársak vagy von-
zóbb munka reményében rosszabbul fizetett állás-

ba megy; aki pesti főbérleti lakásából vidéki albérletbe távozik, hogy hivatását gyakorolhassa. Ha valaki önként lemond anyagi forrásainak vagy kényelmének egy részéről, abból a társadalom – a gyermekkorban jól bevált módszerrel – önvádat akar kicsikarni. Az illető bűnt követ el a szüleivel, a házastársával, a gyerekeivel szemben, amiért az ő kontójukra személyes hajlamait követi. Mindegy, hogy ezek a hajlamok a tudományos vagy művészi alkotómunka, a hobbi vagy egyszerűen csak a több szabad idő felé vezetik – nem ússza meg lealacsonyító konfliktusok és lelkifurdalások nélkül.

A normális ember legtorzabb tulajdonsága a kritikátlan törvénytisztelet. Akinek földünk olyan részére sikerült születnie, ahol a törvények viszonylag rövid idő alatt többször is gyökeresen átalakulnak, annak rendkívüli lelki elszegényedést kell magára vállalnia ahhoz, hogy változó rendszerüket változatlan helyeslésének glóriájával övezzék. Márpedig minden társadalom arra törekszik, hogy törvényei természeti törvényekként hassanak. Amikor például törvények írják elő az állampolgárok meghatározott csoportjának faji, nemzeti vagy osztályszempontból történő degradálását, esetleg deportálását és kiirtását, akkor a törvény a szóban forgó embercsoportot alacsonyabbrendűnek tünteti fel. A törvénytiszteletet ilyenkor e csoport üldözésének, esetleg kiirtásának elfogadását, olykor aktív művelését írja elő. Később, amikor más törvények esetleg más embercsoportokat sújtanak, a normális ember minden nehézség nélkül át tud állni, mert nem kell változtatnia alapvető beállítottságán, a kritikátlanságon. A törvénytiszteletnek ez a

fajtája a köznapi élet kevésbé végletes megnyilatkozásaiban is kimutatja roncsoló hatalmát. A törvények ugyanis minden társadalomban a fennálló egyenlőtlenségeket szentesítik, többnyire jogosultan. A szabad rablás tilalma például szintén az egyenlőtlenség védelmében született, de a köznapi élet elviselhető működésének feltétele. Más törvények ellenben ésszerűtlenül gondoskodnak az egyenlőtlen helyzetben levő felek egymás mellett éléséről. Például: az egyik fél kötelezi magát arra, hogy gondoskodik a másik – többnyire beteg és öreg félről, akinek halála egyébként elemi érdeke. Máskor a törvény általánosan fogalmaz, hogy lehetőséget adjon a változó történelmi pillanatokban az éppen időszerű értelmezésre. Például: a szabad sajtó és véleménynyilvánítás jogát elismeri a törvény, de olyan megkötésekkel, amelyek ezeket a jogokat az éppen szükséges mértékben csorbíthatják. A közvélemény irányítóinak olyan magatartást kell elfogadtatniuk, amely ezt az „éppen szükséges”-t minden adott pillanatban abszolútnak ismeri el.

A felsőbbség tiszteletével hasonlóan áll a helyzet. A felsőbbséget, akárcsak a törvényeket, a tekintélytisztelet mentesíti a mérlegelő elemzéstől. A normális ember kialakításának leghatalmasabb eszköze a büntudaton kívül a tekintélyuralmi elv. A tekintélyből hatalom és presztízs sugárzik: előítéletek rendszere támogatja meg. A gyerek még négykézláb mászik, de máris tisztelnie kell szülőjét, és általában a felnőtteket, még akkor is, ha ütik-ve-rik, vagy a legostobább parancsokat zúdíttják rá. E tisztelet a függőségen alapul, és hatalmi pozícióból érdem híján is kikövetelhető.

A királyok hatalma istentől való volt, és ezt az összefüggést a királyok alatt mérhetetlen mélységben tengődő nép, felfelé pillantva, könnyen látta át. Ma azonban, a dinasztikiák letűnével, nem a személyt, hanem magát a hatalmat kell istenből, vagy ennek nyugdíjaztatása esetén a szükségszerűből, a népakaratból származtatni. „Akinek isten hivatalt ad, annak ész is ad hozzá” – ez a népi bölcsesség a felsőbbiséggel kapcsolatos normális magatartás alapja. De minthogy az emberek köznapi életükben nem a legfelső hatalmaktól, hanem közvetlen fölötteseiktől – szüleiktől, munkavezetőjüktől, igazgatójüktől, lakáshivatali előadótól – függnek, a felsőbbiség tisztelete áthatja a teljes létet. A tisztelet többnyire nem személyre, hanem a funkcióra irányul, és ez megkönnyíti a normális ember számára az alkalmazkodást. „Meghalt a király, éljen a király” – ez a szemlélet, totálissá válva, átsegít minden zökkenőn.

Ha elvonatkoztatunk e különféle megnyilatkozási területektől, azt kell látnunk, hogy a normális ember a megszokott folyamatokat törvényszerűeknek és kívánatosaknak fogja fel. Ha bevezetnék azt a szabályt, hogy a tévé bájos bemondónői minden megszólalásuk előtt háromszor összeütik tenyerüket, akkor néhány hónap múlva csak úgy özönlénének a felháborodott levelek, ha valamelyik bemondónő elmulasztaná ezt, ami persze elképzelhetetlen. A normálistól eltérő magatartás nem akkor gyanús, ha patológiába hajlik – erre a társadalomnak bejáratott reakciói vannak. Viszont egykettőre zavarba jön, ha valaki a megszokott folyamatok létjogosultságát, szükségszerűségét, megváltoztat-

hatóságát kezdi firtatni. Az ilyen magatartással szemben aranyigazságokat vonultat fel: „Mindig az erősebb kutyáé a kutyakisasszony” vagy: „Nyomtató lónak nem kötik be a száját”. Ezek sugallatok, aranyigazságok, de nem cinikusak, abban az értelemben, hogy a sugallók és sugalltak ellentétes érdekből ugyan, de egyformán hisznek bennük. A normalitás konszolidált társadalmakban egyforma erővel hatja át a fenti és a lenti rétegeket, szilárd egységet teremtve köztük.

Miközben minitanulmányom gondolatával bajlódtam, döbbenet olvastam az újságban, hogy hazánk területén, azt hiszem, Baranya megyében, egy ötlábú bárány született. Az ötödik láb a fark tájáról startol, a földig ér, és ujjak, köröm, minden szükséges tartozék megtalálható rajta. Ez a bárány állítólag fittyet hány rendkívüli mivoltának, és mind az öt lábával szabadon futkározik a réten. Társai egyelőre ügyet sem vetnek rá, nem szegeznek szembe vele négy lábúságuk elsöprő fölényét. De meddig mehet ez így? Meddig tűrik ezt? Mikor rágják le végre a fölösleges lábat? Mi lesz a birkaságból, ha nem vetnek véget idejekorán az efféle egyéni kilengéseknek?